

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
VI

6-9 Kasım 2008

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU VI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Halis Yunus Ersoz / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Doc. Dr. Fikret Sarıcaoglu / Doç. Dr. Erhan Afyoncu

Yayın Koordinatörü

Doc. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

Yayına Hazırlık

Ahmet Önal, Ugur Demir

İmla ve Tashih

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

Görsel Araştırma

Dr. Coşkun Yılmaz, Doç. Dr. Erhan Afyoncu, Ugur Demir, Ahmet Önal

Fotograf

İsmail Küçük, Edibe Eren, Suphi Darıcalı, Kenan Koca,
İsa Telli, Hamit Eteevrans, A. Bilal Aslan,

Kapak Fotograf

Ahmet Remzi Tülüce (Mihrimah Sultan Camii Avlusu)

Tasarım/Uygulama

Hamit Celebi, Sabit Ertaş, Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset

İstanbul 2009

ISBN 9944-5807-8-6

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkması No: 69

USKUDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 ■ Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

Üsküdar Ayazma ve Beylerbeyi Camilerinde Kullanılan Çin Çinileri

Y R D . D O Ğ . D R . G Ü L G Ü N Y I L M A Z

Trakya Üniversitesi

XIV. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarına Çin'den yoğun bir seramik ithalatı söz konusudur. Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda yer alan on binin üzerindeki Çin porseleni bunu belgelemektedir. Başlangıçta Portekiz ticaret gemileriyle getirilen ve özellikle XVII. yüzyılda Yingdezhen eyaletinde üretilen mavi-beyaz Çin porselenleri Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin (VOC) yoğun ticareti sayesinde tüm Avrupa'ya ve aynı sıralarda Osmanlı topraklarına yayılmıştır.¹ Ayrıca XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında Yingdezhen atölyeleri Osmanlı pazarına yönelik özel üretimlerde bulunmuştur. Bunlara örnek olarak leğen-ibrik takımları, nargile şişeleri, buhurdan ve gülabdanlar ile Arapça yazılı kaplar verilebilir.²

Bilindiği üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İznik fırınları işlevini kaybetmiş, son atılım olarak değerlendirilen Tekfur Sarayı çiniciliği ise sona ermiştir. Yeni inşa faaliyetlerinin ihtiyacını karşılamak üzere ithal edilen bu çiniler, geleneksel çini süslemeciliğimiz ile kalem işi duvar bezemeleri arasında bir geçiş evresinde durmaktadır. İthal çiniler Osmanlı'nın değişen zevkine hitap etmekte ve mekanları dekore eden Barok süslemelerle duvar resimlerinin tamamlayıcısı olarak yerlerini almaktadır. Kütahya atölyelerinin faaliyette olmasına karşın bu dönemde Osmanlı Devleti, Tunus, İtalya, İspanya ve Hollanda'nın yanı sıra Çin'den de duvar çinisi ithal etmiştir.

Üsküdar Ayazma Camii'nin Hünkar mahfilinde (Resim 1), Beylerbeyi Camii'nin ise mihrap yan duvarlarında (Resim 2) beyaz zemin üzerine kobalt mavisi bitkisel bezemeli ithal Çin çinileri kullanılmıştır. Bu çiniler çoğu kez yayınlarda yanlışlıkla "Avrupa" ve "İtalyan" çinisi olarak nitelendirilmiştir.³ İnce beyaz porselen levhalar, sıraltı kobalt mavisi desenli olup ayrıca altın yıldız bezemelidir. 19 cm. kenar uzunluğuna sahip olan çiniler kare formludur, kalınlığı 1,2 cm.dir.

Resim 1: Ayazma Camii Hünkâr Mahfili

Kenarlar pahlı ve sırsızdır, çinilerin hamuru pembemsi bir renge sahiptir. Kenar bordürleri paralel çizgiler arasındaki çiçek ve yapraklardan oluşmakta, bunlar ortadaki sepetten iki yana doğru uzanmaktadır. İçinde papatya benzeri bir rozetin bulunduğu merkezi karenin dört köşesinde ortaya doğru uzanan çiçekler yer almaktadır. Çiçekler iri bir fırça ile seri bir şekilde yapılmış gibidir, konturlar daha koyu mavi olup, sırlama ve fırınlamadan sonra altın yaldızla detaylandırılmıştır.

Ayazma Camii ve külliyesi, Sultan III. Mustafa'nın, annesi Mihrişah Emine Valide Sultan ve ağabeyi Şehzade Süleyman'ın anısı için yaptırılmıştır. Üsküdar'da denize hakim bir tepe üzerinde yer alan külliyenin inşaatı, sultanın tahta geçtiği yıl olan 1757'de başlamıştır.⁴ Tek minaresi tek şerefeli olan yapının cümle kapısı üzerindeki kitabede Sadrazam Ragıp Paşa tarafından düşürülen tarih şöyledir:⁵

Resim 2: Beylerbeyi Camii mihrap duvarı

Muktedâ-yı ehl-i sünnet cami-i mecmu-ı hayr

Kıldı çün bu mabed-i zîbâyı inşa bî-riyâ

Sadr-ı asrı bendesi Râgıb didi târîhini

Cami-i râ'nâ binâ-ı Şah Sultan Mustafa 1174 / 1760-61

Yapı yüksek bir tepe üzerindeki yerleşimi ile adeta sergileniyor gibidir.⁶ Sinan sonrası Osmanlı mimarisinin seçkin bir örneği olan caminin, külliyesini oluşturan sıbyan mektebi, hamam ve muvakkithanesi mevcut olmayıp, bugün sadece avlunun sol köşesinde yer alan çeşmesi kalmıştır.⁷ Cami Valide sultanların yazlık saray olarak kullandıkları yıkılan eski Ayazma Sarayı'nın bahçesinde yer almaktadır.⁸ Türk Barok üslubundaki cami, yüksek kasnak üzerine oturan tek pandantif kubbeli, kare planlı bir yapıdır. Mimarı, inşaat başladığında henüz hassa mimarbaşı olmayan, bitiş tarihinde bu unvanı alan Mehmed Tahir Ağa olarak kabul edilir.⁹ Sekiz sütunun taşıdığı üç kubbeyle örtülü olan son cemaat yerine yarım daire biçiminde çok basamaklı yüksek bir merdivenle ulaşılır.

Resim 3: Çin çinisi (20,5x20,5 cm)

Kubbe kasnağını çevreleyen pencereler camiinin aydınlatılmasında rol oynamaktadır. Camiinin inşaat defteri TSM arşivinde (Env. No.: 1137) korunmakta olup, kullanılan her türlü malzeme ve çalışan işçilerle ilgili bilgiler vermektedir.¹⁰ Defterde çiniler ile ilgili herhangi bir bilgiye ise yer verilmemiştir.

Beylerbeyi Camii yine bir valide sultanın anısına, Sultan I. Abdülhamid'in annesi Rabia Şermi Valide Sultan adına inşa edilmiştir. Orta kapıdaki tarih kitabesi şöyledir:

Geldi bir hâtif bu tarz üzre didi târîhini

Mâbed-i İslâm-ı nev-bünyâd-ı Hân Abdülhamîd 1192 / 1778

İç Kapı kitabesi de tarih vermektedir:

Kâbe'yi yâd ettirir dilcû-mekân oldu hele

Mâbed-i matbû u nev-bünyâd-ı Hân Abdülhamîd 1192 / 1778

Beylerbeyi iskelesinin hemen yanında yer alan caminin ana mekanında yan duvarlar pencere seviyesine kadar daha önce burada bulunan "İstavroz Sarayından" alındığı belirtilen XVI. ve XVII. yüzyıl İznik çinileriyle kaplıdır.¹¹ Bugün Beylerbeyi semtinin bulunduğu bölgede yer alan, Osmanlı Sultanlarına ait "Bağ-ı Ferah"

Resim 4: Çin çinisi (19x19 cm)

da denilen hasbahçe, Bizans İmparatoru Büyük Konstantinos'un yaptırdığı kilisenin haçından dolayı XVIII. yüzyıla kadar "İstavroz Bahçesi" (Yun. Stauros = haç) adıyla anılmıştır. İstavroz adı, Subhi tarihinde ve Evliya Çelebi seyahatnamesinde de geçmektedir.¹² Dışarı kuvvetli bir çıkıntı yapan mihrap bölümü alçak bir yarım kubbe ile örtülüdür. İkinci minare II. Mahmud dönemindeki onarımlarda eklenmiştir. Mimarı Tahir Ağa, bina emini Mustafa Efendi'dir. Cami Barok üslupta olmasına rağmen kullanılan çeşitli çiniler sayesinde duvarlar tezatlı, değişik bir etki yaratmaktadır.¹³ Mihrap duvarlarında üst kısımda kullanılan İznik çinilerinin yanı sıra, yan duvarların tümüyle Çin çinileriyle kaplandığı görülmektedir.

Her iki camide görülen duvar çinileri pürüzsüz beyaz porselen yüzeyleri, Qing hanedanı porselenlerinin XVIII. yüzyıla özgü lacivert tonundaki desenleri ve sadece Çin duvar çinilerinden tanıdığımız- detayları belirleyen yıldız bezemeleriyle Avrupa ve Türk çinilerinden hemen ayrılmaktadır. Konumuzu oluşturan çinilerin yapısal ve teknik özelliklerinin yanı sıra kompozisyon özellikleri de diğer Çin çinileriyle benzerlik göstermektedir. Aynı çinilere ait örnekler Londra Victoria & Albert Museum Uzakdoğu bölümünde ve yine Uzakdoğu eserleriyle ünlü John Soane Koleksiyonunda da yer almaktadır.¹⁴

Çin çinilerinin Yakındoğu’da kullanılması Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin Ermeni tüccarlar aracılığıyla yaptığı ticaretle ilintilidir. Topkapı Sarayı Çin porselenleri koleksiyonundaki manzara betimlemeli çiniler¹⁵ (Resim 3) ile Beylerbeyi ve Ayazma camilerinin çinileri (Resim 4), 1733 yılında büyük bir onarım gören İstanbul Karaköy’deki Surp Krikor Lusavoriç Ermeni kilisesinde beraber kullanılmıştır. Aynı kilisede çok sayıda Hollanda çinisi de yer almaktadır.¹⁶

Jakarta’daki (Endonezya) Hollanda elçisi Reinier de Klerk’in konağı; Hindistan’ın güneyindeki Kochi şehrinde bulunan Pardesi Sinagogu; Hindistan’ın kuzeyindeki Rajasthan bölgesinde bulunan Bikaner şehrindeki Junagarh Kalesi XVIII. yüzyıla ait çeşitli Çin ve Hollanda çinilerini birlikte sergileyen yapılar arasındadır.¹⁷ Rajasthan bölgesindeki Udaipur kentinde yer alan Şehir Sarayının 1725 yılında inşa edilen anıtsal giriş kapısı “Chini Chitrashala”da, Üsküdar Ayazma ve Beylerbeyi camilerinde gördüğümüz Çin çinileri figürlü Hollanda çinileriyle birlikte kullanılmıştır. Aynı çiniler yine Rajasthan bölgesindeki Jaisalmer şehrinde bulunan Rajmahal Sarayının XVIII. yüzyıl sonlarında yenilenen bölümlerinde ve Dungarpur Sarayı mekanlarında da görülebilmektedir.¹⁸

Şam’da görevli son Osmanlı Valisi Esad Paşa tarafından 1750 yılında yaptırılan Şam Azem Sarayı’nın iç donanımında Çin porselenlerine yer verilirken duvar kaplamalarında da konumuzu oluşturan Çin çinilerinin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Beylerbeyi ve Ayazma camilerindeki çini tipinin 11 adet örneği, burada yapıyı çevreleyen avlulardan birinin odak noktası durumundaki çeşmenin duvarını kaplamaktadır.

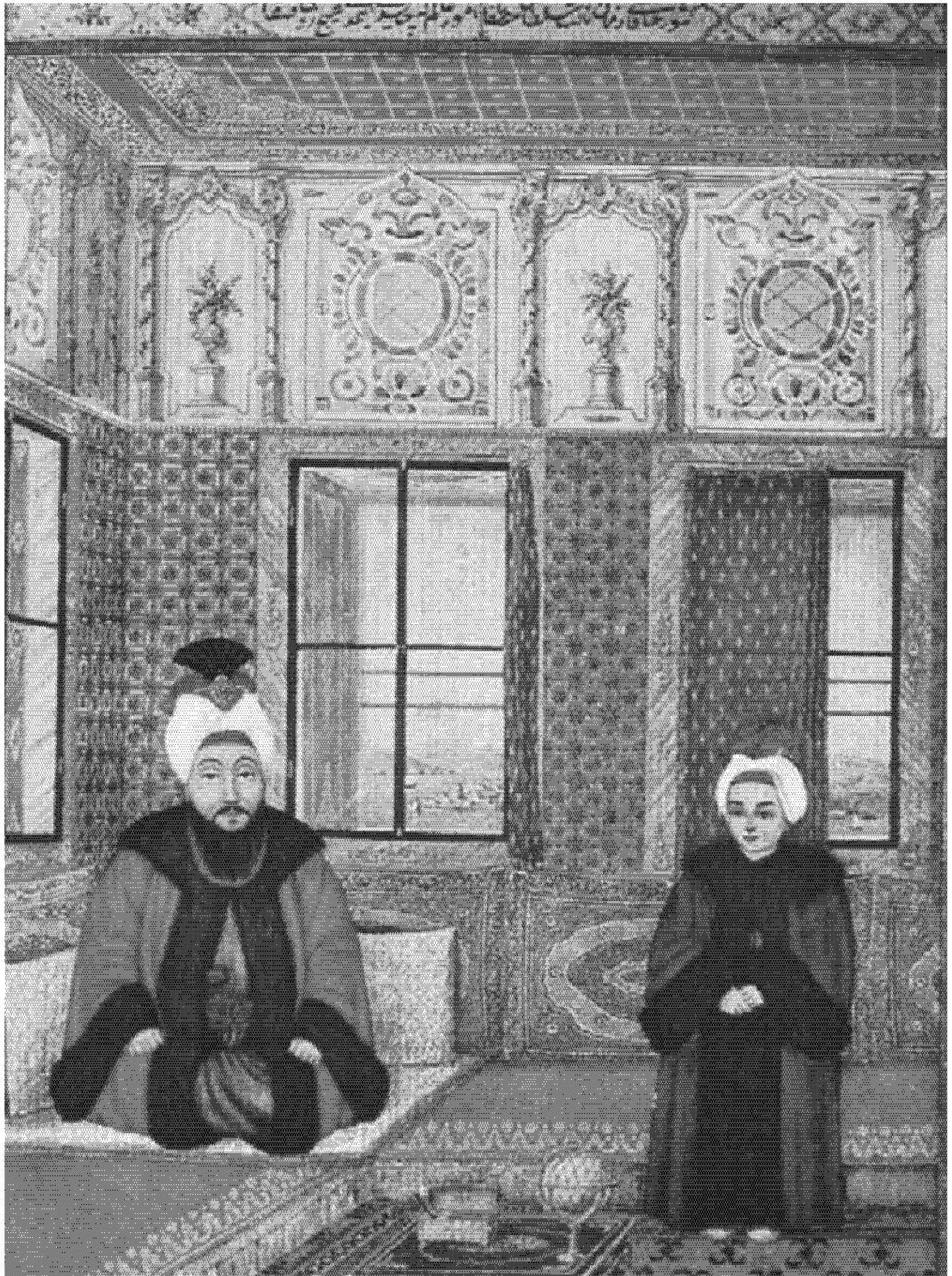
Çin’den ithal edilen çiniler çok kısa bir süre içinde Kütahya atölyelerince taklit edilmiştir. Dış çerçeveyi oluşturan sepet ve sarmaşık dallar aynen yinelenmiş, orta kompozisyon ve renkler kısmen değiştirilmiştir. Kütahyalı ustalar deseni körü körüne uygulamak yerine serbestçe kopya etmişlerdir. Hamur analizleriyle Kütahya üretimi oldukları belirlenen Çin taklidi Kütahya çinilerinin iç ve dış piyasaya sunulduğu bilinmektedir. Kudüs’teki Ermeni cemaatine ait Surp Hagop katedralinin bölümleri olan Etchmiadzin Şapeli, Havariler Şapeli ve Kutsal Başmelek Şapelinde Çin çinileri ve Kütahya taklitlerinin bir arada kullanılmış olması bunların aynı sıralarda, Kudüs’e getirildiğini göstermektedir. (Resim 5 a, b, c)¹⁹

Kahire Ebu Seifein Kopt Kilisesi’nde de Ayazma ve Beylerbeyi Camilerinde görülen Çin çinileri kullanılmıştır. Kahire Arab Müzesi koleksiyonunda da ayrıca iki adet Çin taklidi Kütahya çinisi yer almaktadır. Çin taklidi Kütahya çinilerine ait başka örnekleri ayrıca Kütahya Ali Paşa ve Ankara Hacı Bayram Camileri ile Topkapı Sarayı’nın çeşitli mekanlarında da görebilmekteyiz.

Bütün bunlara ek olarak Ayazma Camii’ni yaptıran Sultan III. Mustafa’yı (1754-74) şehzadesiyle birlikte betimleyen ve dönemin saray ressamı Refail’e atfedilen minyatürde de duvarda benzer kompozisyona sahip çiniler görülmektedir (Resim 6).²⁰

Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonunda mavi-beyaz Çin porselenleri özel bir yere sahiptir.²¹ 5373 mavi-beyaz desenli Çin porseleninin 2680 tanesi XVIII. yüzyıla aittir. Bu yoğun porselen ticareti sırasında duvar çinilerinin de getirilmiş

Resim 6: III. Mustafa
(Silsilenâme-i
Osmaniye, İÜK, T.
9366, v. 51a)

olduğunu, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olan Ayazma ve Beylerbeyi Camilerindeki çiniler kanıtlamaktadır. Çin taklidi Kütahya çinileri ise ithalatın etkilediği yerel üretimin güzel birer örneğidir.

DİPNOTLAR

¹ Ohashi, K., "Oriental Ceramics and the Vicissitudes of the Otoman Turkish Empire", *Treasures from Topkapı Palace: the Ceramics the Sultans loved*, sergi katalogu. Tokyo 1995. s. 125.

² a.g.e., s. 127.

³ bk. Eyice, S., "Ayazma Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, II, 471; Batur, S., "Beylerbeyi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* II, 205; Ayverdi, E. H., "Ayazma Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, III, 1511; Koçu, R. E., "Beylerbeyi Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1961, V, 2681; Kuban, D., *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s. 29.

⁴ Haskan, M. N., *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, s. 79 vd.; Konyalı, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 96.

⁵ Aslanapa, O., *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 2004, 461 vdd.; Öz, T., *İstanbul Camileri*, Ankara 1997, II, 7; Ülgen, H., *İstanbul Camileri*, İstanbul 1966, s. 22. Ayrıca bk. Baron Joseph von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (çev. Vecdi Bürün), İstanbul 1992, s. 373.

⁶ Ögel, S., "III. Mustafa Devri Yapılarında Yeni İfade Yolları ve Bir değişim Başlangıcı olarak Nuruosmaniye Camii", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, *Bildiriler I*, Ankara 1995, s. 2.

⁷ Aslanapa, O., *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1996, s. 133.

⁸ Konyalı, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 99.

⁹ Özer, F., "III. Mustafa Devrinin Mimari Üslubu", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, *Bildiriler I*, s. 60.

¹⁰ Aktuğ, İ., "Ayazma Camisi İnşaat Defteri", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler I*, s. 86; Bayram, S. – Tüzen, A., "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXII (Ankara 1991), s. 199-288.

¹¹ Aktan, L., "Üsküdar'daki Çini Süslemeli Camiler", *Üsküdar Sempozyumu (23-25 Mayıs 2003)*, İstanbul 2004, II, 110; Öz, T., *İstanbul Camileri*, Ankara 1997, II, 12; Baraz, M. R. H., *Teşrifat Meraklısı Beyzade Takımının Oturduğu Bir Kibar Semt Beylerbeyi*, İstanbul 1994, s. 115; Konyalı, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 111; Anonim, "Beylerbeyi Camii", *Türk Ansiklopedisi*, VI/45, 291; Ülgen, H., *İstanbul Camileri*, İstanbul 1966, s. 29.

¹² Uzunçarşılı, İ. H., *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara 1998, V, 164; ayrıca bk. Subhi Tarihi, 6b; Evliya Çelebi, 62b/30, 140b/25, 140b/35, 142a/20, 144b/25; Baron Joseph vom Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi* (çev. Vecdi Bürün), İstanbul 1992, s. 381.

¹³ Aslanapa, O., *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 1996, s. 134.

¹⁴ bk. Kerr, R., "Hidden Treasure and Sir John Soane's Museum", *Apollo*, sy. CLVI/489 (2002), s. 23-29.

¹⁵ Manzara betimlemeli Çin çinilerinin Topkapı Sarayı Müzesi örnekleri için bk. Krahl, R., *Chinese ceramics in the Topkapı Saray Museum*, İstanbul, Londra - New York, 1986, s. 2187. Sadberk Hanım Müzesi örnekleri için bk. Carswell, J., *Chinese Ceramics in the Sadberk Hanım Museum*, İstanbul 1995, s. 85.

¹⁶ Theunissen, H. – Tişkaya, Z., "The Dutch Tiles of Surp Krikor Lusavoriç Church in İstanbul, EJOS, VIII/11 (2005), s. 1-41; Tişkaya, Z., *Galata Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi Çinileri*, doktora tezi, 2004, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹⁷ Theunissen, H., "Dutch Tiles in 18th-Century Otoman Baroque-Rococo Interiors: The Sabil-Kuttab of Sultan Mustafa III in Cairo", *EJOS*, IX/3 (2006), s. 31.

¹⁸ bk. Carswell, J., *New Julfa: The Armenian Churches and Other Buildings*, Oxford 1968, s. 3-15.

¹⁹ Carswell, J., *Kütahya Tiles and Pottery from the Armenian Cathedral St. James Jerusalem II*, Oxford 1972, s. 61.

²⁰ İrepoğlu, G., "Silsile-i Osmaniye'de Sultan III. Mustafa ve Şehzadesi", *Padişahın Portresi: Tesavir-i Aki Osman*, sergi katalogu, İstanbul 2000, s. 424-425.

²¹ Tuncay, H., "Chinese and Japanese Porcelain in the Topkapı Palace Museum Collection", *Treasures from Topkapı Palace – the Ceramics the Sultans loved*, sergi katalogu, Tokyo 1995, s. 116.